
**„Můžeš prostě říct, že máš babičku“:
Vietnamské děti, české babičky a význam
prarodičovství v jejich biografiích***

ADÉLA SOURALOVÁ**

Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita, Brno

**‘That’s the Lady I Call Grandma!’:
Vietnamese Children, Czech Grandmothers and
the Meaning of Grandparenthood in the Biographies of Both**

Abstract: Vietnamese immigrant parents in the Czech Republic often hire Czech nannies for their children. The nannies are usually recently retired women who welcome the opportunity for daily (paid) activity. Close daily contact between a nanny and a child leads to the formation of kinship ties: the nanny becomes the child’s grandmother, and the cared-for child becomes the nanny’s grandchild. Drawing on in-depth interviews the author examines these intergenerational relationships and focuses on how the nannies and the children understand these relationships in the context of their biographies. To this end the author poses two questions: How does the kinning process between nanny and child occur? What is the meaning of the established kinship ties for the Czech grandmothers and their Vietnamese grandchildren? The main argumentation is based on the assumption that children need grandmothers and women need to be grandmothers. The author argues that both of these needs are fulfilled in the daily practice of caregiving and thereby in the formation of strong emotional ties that in many respects override the biogenetic ties. In this particular case study, paid caregiving is found to give rise to new kinds of kinship relations and to enable women and children to be active parts of an intergenerational relationship. The unique case of ties between migrant families and Czech/native-born women also serves as a potential way of reconceptualising grandparenthood, grandchildhood, and intergenerational relationships.

Keywords: grandparenthood, grandchildhood, caregiving, kinning

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2015, Vol. 51, No. 5: 815–844

DOI: <http://dx.doi.org/10.13060/00380288.2015.51.5.215>

* Text vznikl díky podpoře projektu specifického výzkumu realizovaného Ústavem populačních studií (MUNI/A/1369/2014). Děkuji všem informátorům a informátorkám za jejich čas a ochotu. Velký dík patří také anonymním recenzentům/recenzentkám a Lucii Vidovičové za podnětné komentáře a připomínky.

** Veškerou korespondenci zasílejte na adresu: Mgr. et Mgr. Adéla Souralová, Ph.D., Ústav populačních studií, Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita v Brně, Joštova 10, 602 00 Brno, e-mail: asouralo@fss.muni.cz.

Já jsem cítila v té době, když jsem byla malá, že mám takovou jako babičku. Jak když děcka vždycky říkají, že jezdí za babičkou, tak já jsem měla taky takovou babičku. (Yen,¹ 19 let, narozena v ČR)

S nima (vietnamskými vnoučaty) si připadám víc babička, protože ty svoje vnoučata v tom mladším věku jsem moc nezažila. Ty kluky ještě jo, ale taky chvilku, když bydleli tady (ve stejném domě). Potom už se odstěhovali – sice tady vedle nebo v ulici tady – ale přece jenom jsem byla celý den pryč. Přišla jsem z práce, šla jsem za nima nebo oni byli tady, ale už nebyla jsem s nima prostě v celodenním styku. (paní Orlová, babička dvou vietnamských dětí)

Úvod

Vietnamští rodiče v České republice mnohdy hledají české ženy na hlídání svých dětí (více o důvodech viz Souralová [2012]). Velice často se chůvami stávají ženy v babičkovském věku. Ty jsou rodinami vyhledávány proto, že mají po odchodu do důchodu dostatek času na vykonávání této časově náročné aktivity. Ženy – budoucí chůvy – na nabídku placeného hlídání odpovídají kladně mimo jiné proto, že po odchodu do důchodu se cítí nepotřebované (vlastní vnoučata jsou buď samostatná, nebo bydlí daleko) a málo aktivní (ekonomicky neproduktivní). Úzký každodenní vztah mezi chůvou a dítětem vede k tomu, že jejich vztah začíná být postupně definován jako vztah rodinný / příbuzenský: z chůvy se stává babička a z dětí se stávají vnoučata. V této stati vycházím z hloubkových rozhovorů uskutečněných s českými chůvami vietnamských dětí a s dětmi vietnamských rodičů, které měly / mají českou chůvu. V textu se věnuji tomu, jak je vztah mezi dítětem a chůvou zvýznamňován a chápán v širším kontextu biografí samotných akterek a aktérů. Kladu si přitom následující dvě otázky: Jak se utváří příbuzenské vazby mezi chůvou a dítětem? Jaký je význam těchto příbuzenských vazeb pro české babičky a jejich vietnamská vnoučata?

Předkládaná stať představuje analýzu významů prarodičovství v životech českých babiček a jejich vietnamských vnoučat. V případě českých babiček se zaměřuji na významy prarodičovství v kontextu jejich genderových identit a rodinných (mezigeneračních) vazeb. U vietnamských vnoučat jsou tyto významy vytvářeny na pozadí rodinných vazeb s rodiči žijícími v ČR a prarodiči ve Vietnamu. Červenou nit mých interpretací tvoří mými informátory artikulovaná *potřeba mít babičku* a *potřeba být babičkou*. Tato potřeba je naplňována v každodenní péči a v postupném vytváření silných citových pout, které v mnohém překovávají biogenetické vazby (babiček s jejich „biologickými“ vnoučaty a dětí s jejich prarodiči ve Vietnamu). Ve snaze odpovědět na výše uvedenou otázku si však v této stati kladu ještě jeden cíl, a sice vnést do debaty o mezigeneračních vztazích pojem

¹ Všechna jména byla změněna za účelem zachování anonymity.

„vnukovství“. Tato perspektiva je mnohdy opomíjena či analyzována ve stínu mnohem rozšířenějších debat o prarodičovství. Tyto debaty a návaznost mého výzkumu na ně shrnuje následující část. Povaze výzkumu, který tvoří empirické jádro této stati, se věnuje třetí kapitola. V další části se zaměřím na roli péče v každodenním děláni příbuzenství a tím odpovím na první z vytyčených otázek směřující ke způsobům vytváření příbuzenských vazeb. Zde mimo jiné zdůrazním nutnost hledat kořeny těchto vazeb v postmigračním životě rodin, v mezigeneračních vztazích dětí a v pečovatelských biografiích chův. Následně se přesunu k zodpovězení druhé otázky a ukáži, jaký je význam prarodičovských vztahů pro vietnamská vnoučata a jejich české babičky. A konečně v závěru se zamyslím nad tím, co nám daná případová studie může říci o současných podobách prarodičovství a „vnukovství“ a jaké nové typy a významy prarodičovských rolí vykresluje.

Mezigenerační péče jako děláni příbuzenství

Jak upozorňují Keck a Saraceno [2008], prarodičovství je historicky relativně moderním fenoménem: pojem „prarodič“ vstupuje do evropských jazyků během 16. a 17. století. Koncept prarodičovství vzniká ještě později, a sice v 19. století, kdy je rámován buržoazní rodinou. K objevení prarodičovské role pak podle autorů mohlo dojít až v době uznání dětství jako ohraničené a svébytné fáze lidského života [Ariès 1962]. Rostoucí akademický zájem o prarodičovství, který je patrný v nárůstu publikací na dané téma [viz mimo jiné Szinovacz 1998; Arber, Timonen 2012; Harper 2005; v českém kontextu Hasmanová Marhánková 2010; Hasmanová Marhánková, Štípková 2014; Petrová Kafková 2014], však často opomíjí pozici vnoučat. Prarodičovství je zkoumáno z pozice prarodičů, nikoli jejich vnuků a vnuček, kteří zůstávají stranou jako „pasivní příjemci této role spíše než aktivní hráči“ [Keck, Saraceno 2008: 133; viz také Even-Zohar, Sharlin 2009]. Navíc, jak upozorňují Mason a Tipper [2008], málo toho víme obecně také o tom, jak samy děti chápou příbuzenství a příbuzenské vazby – většina pozornosti je věnována dospělým, na jejichž zkušenosti se staví také nové konceptuální rámce.

Tato mezera ve věděni o tom, jak děti chápou prarodičovství a příbuzenské vazby, odpovídá obecnému sociologickému diskurzu kritizovanému tzv. paradigmatickým novému sociologie dětství. To přináší do sociologie nový pohled na postavu dítěte – dítěte, které je schopno konstruovat své vlastní identity a perspektivu pohledu na sociální fenomény, instituce a vztahy. Prout a James [1997] zdůrazňují, že děti nejsou pasivní subjekty sociálních struktur a procesů, ale naopak aktivní hráči ve vytváření svých sociálních životů, jakož i životů jedinců kolem nich. Nejinak je tomu u „vnukovství“ (*grandchildhood*), které zahrnuje aktivní vytváření identity vnoučete, hraní této role ve vztahu k prarodičům, zobrazování této role před signifikantními druhými a zvýznamňování této pozice v rámci mezigeneračních vazeb. Vnukovství je tak vytvářeno dialekticky ve vztahu k prarodičovství – jeden bez druhého nemohou existovat. Tento argument je výchozím bodem

analýzy prezentované na následujících řádcích, na nichž přináším do popředí postavu vnoučete a sleduji, jak děti v mém vzorku konstruují a zvýznamňují své vnukovství ve vztahu k českým babičkám.

Prarodičovství a vnukovství jsou na následujících řádcích chápány jako vytvářené a vyjednávané vztahy, které se naplňují v každodenní praxi pečování. Péče zde vystupuje jako vztahotvorná činnost, jako jedna z klíčových aktivit, na jejímž základě se reprodukuje rodinný život a „dělá rodina“. Sleduji, jak aktérky a aktéři interpretují proces navazování/udržování/reprodukování rodinných vztahů skrze každodenní pečování a starání se. Inspiruji se a navazuji na ty výzkumy, které sledují vliv individualizace na proměnu osobních, příbuzenských a mezigeneračních vazeb v době pozdní modernity [Giddens 1991; Beck, Beck-Gernsheim 1995]. Ty přináší podněty pro obrat od konceptualizace rodiny jako struktury či sociální instituce, do které jedinci přináležejí, k chápání rodiny jako souboru činností, které mají v daný čas a na daném místě určitý význam [Morgan 1996]. Jedná se o přesun pozornosti od „bytí rodinou“ k „dělání rodiny“, kde „rodina reprezentuje kvalitu spíše než věc“ [ibid.: 186]. Nárůst voluntaristického prvku v osobních vztazích [Phillipson 2013 cit. in Hasmanová Marhánková, Štípková 2014] vede k uvolnění pomyslných řetězců, které dříve jedince svazovaly v příbuzenské jednotky. Osobní vztahy se tak vytvářejí na nových základech, oproštěny od vnějších okolností (ekonomických, sociálních a do jisté míry také biogenetických) osvětlujících jejich existenci [Giddens 1991]. Takové vztahy (Giddensem označované jako „čisté“) se stávají prostředkem osobního naplnění [Beck-Gernsheim 2002]. Jako takové jsou tyto osobní vztahy, které existují pro sebe samotné, fluidní, měnitelné – a tedy musí být nutně dělány, zobrazovány a utvrzovány v každodenní interakci [Finch 2007; Davies 2012].

Byly to mimo jiné výzkumy transnacionálních rodin, které přispěly k proměně chápání rodinných vazeb [Baldassar 2007; Mason 2004]. Zkušenost přeshraničního utváření a udržování příbuzenských vazeb (rodič–dítě, prarodič–vnouče) ukazuje, že jedinci nejsou automaticky rozeni do rodinné sítě, ale stávají se její součástí díky nepřetržitému procesu zpříbuznění (*kinning* [Howell 2003, 2006]) či příbuzenské práce (*kin-work* [Di Leonardo 1987]). Na základě svého výzkumu adoptivních rodin v Norsku formuluje Howell koncept „zpříbuznění“, jež má zachytit „proces, kdy jsou plod nebo novorozeně (nebo jakákoli osoba předem nespojená) uvedeni do signifikantního a trvalého vztahu se skupinou lidí a tento vztah je vyjádřen v příbuzenském idiomu“ [Howell 2003: 465]. Skrze tyto vztahy podle autorky dochází k subjektivaci jedinců do příbuzenského vztahu [viz též Faubion 2001]. Podobně o necelé dvě dekády dříve upozorňuje Di Leonardo [1987: 443], že naše kulturní očekávání týkající se uspokojování rodinného života zahrnují práci (většinou žen) na rodinných poutech. Tato pouta jsou udržována (nebo naopak umlčována) rozmanitými činnostmi – posíláním pohlednic, telefonickými hovory, organizováním společných oslav atd. Oba tyto koncepty v podstatě přicházejí se shodným analytickým návodem pro studium rodin: odmítnout předpoklad, že rodiny jsou výsledkem spontánního a bezpracného „bytí

rodinou“, a naopak sledovat, jak se rodiny utvářejí skrze každodenní práci [srov. Carsten 2004; Sahlins 2011].

Výzkumy delegované péče ukazují, že rodiny najímající chůvy se velice často uchylují k užívání příbuzenské terminologie [viz Maroufof 2013; Gregson, Lowe 1994; Hardin 2008; Karner 1998; Hess, Puckhaber 2004 aj.]. To je podle Murray [1998] dáno tím, že péče je činností vyžadující fyzickou a emoční blízkost a jako taková se má odehrávat v kontextu rodinného života. Proto chůvy používají slovník rodinného života, který má osvětlit jejich místo a roli v životě dítěte, o něž je pečováno [srov. také Uttal 1996]. Zároveň však, jak argumentují četné studie, je příbuzenská rétorika evokována instrumentálně, aby rodiny mohly od chův či au pair vyžadovat více práce nad rámec jejich povinností [Hess, Puckhaber 2004; Anderson 2000; Williams 2010]. V těchto případech se tedy jedná o pouhé používání příbuzenské terminologie, avšak nedochází zde ke zpříbuzenštění jako v případě českých chův vietnamských dětí. Vztahy mezi chůvami a dětmi tak mohou být vysoce ambivalentní. Na jednu stranu je očekávána emoční investice chův do dětí, na druhou stranu chůvy zůstávají zaměstnankyněmi matek/rodičů, a tedy znevýhodněnými hráčkami v tomto vztahu [Uttal, Tuominen 1999]. Role dětí jakožto příjemců péče zatím nebyla popsána, takže toho víme relativně málo o tom, jaké typy vztahů navazují se svými pečovatelkami. Nicméně představy o pohledu dětí vycházející z chápání delegované péče jako a priori utlačitel-ské instituce (re)produkcující nerovné vztahy mezi ženami jsou patrné například u Tronto. Ta ve své eseji uvádí: „Děti mohou očekávat, že ostatní lidé, bez ohledu na vztah k nim, budou vždy připraveni naplnit jejich potřeby. Mohou s ostatními zacházet pouze jako s prostředky, a ne jako s účelem pro sebe.“ [Tronto 2012: 6] Z toho je zjevné, že *předpoklady* (nikoli však závěry a výzkumná zjištění) výzkumníků a výzkumníků týkající se povahy vztahu dětí a chův přicházejí s odlišnou interpretací povahy a výsledků pečovatelského vztahu než tato studie.

V návaznosti na výše nastíněnou diskusi přistupuji k pečování jako základní aktivitě procesu zpříbuzenštění a jádru vytvářeného mezigeneračního vztahu mezi českou babičkou a vietnamským vnoučetem. Sleduji tak sociální role stáří na dvou rovinách: za prvé, jde mi o analýzu významu pečovatelských, rodinných a genderových rolí žen po odchodu do důchodu; a za druhé, přináším pohled na sociální role stáří z pozice spolutvářců těchto rolí – vnuků a vnuček. Usiluji o zachycení významu mezigeneračních vazeb formovaných (placenou) péčí o děti. Ta zde formuje nové typy rodinných vazeb a umožňuje aktivní (intenzivní) zapojení žen i dětí do mezigeneračních vztahů.

Výzkum delegované péče o děti a jeho limity

Empirický základ této statě tvoří tříletý kvalitativní výzkum delegované péče o děti ve vietnamských rodinách. Ten probíhal v letech 2010 až 2012 ve větších českých městech a česko-německém a česko-rakouském pohraničí a v jeho rám-

ci jsem uskutečnila celkem 50 rozhovorů s chůvami (15 hloubkových rozhovorů), vietnamskými matkami (15 polostrukturovaných rozhovorů) a jejich dětmi² (20 hloubkových rozhovorů). Cílem tohoto výzkumu bylo zachytit dynamiku vztahů mezi dětmi a jejich matkami, dětmi a jejich chůvami a matkami a chůvami. Tyto vztahy jsem sledovala skrze prizma tzv. vzájemné závislosti, tj. skrze předpoklad, že mezi třemi aktéry existuje vzájemná potřeba jednoho po druhém, která je naplňována v delegaci péče. Jednou z podob, které vztahy mezi dětmi a chůvami nabývají, je potom vztah příbuzenský, na který se zaměřuje předkládaná stať.

V této studii vycházím z 16 rozhovorů s dětmi, které se identifikovaly jako vnoučata svých chův, a z 8 hloubkových rozhovorů s těmi chůvami, které samy sebe charakterizovaly jako „babičky“ vietnamských dětí v jejich péči. Zbylých 6 chův popsalo svou roli jako roli „tety“, jedna byla vzhledem k charakteru vztahu oslokována jako „paní učitelka“. Jako „tety“ byly označovány ty ženy, které patřily do stejné generace jako rodiče dětí, o něž je pečováno. Také mezi nimi a dětmi vznikalo silné pouto, avšak až na jednu výjimku byla tato pouta dočasná. Porovnáme-li tyto dvě skupiny žen – tedy „zpříbuzenštěné“ babičky a „dočasné“ tety, můžeme vymezit základní podmínky, které jsou klíčovou základnou, na níž je vystaven silný vztah. Jsou jimi: věk chůvy, věk dítěte na počátku hlídání, intenzita pečování a jeho délka.

Věk chůvy je důležitou proměnnou determinující to, jak bude role chůvy uchopena v kontextu rodinného života – zjednodušeně řečeno zda bude trvalou babičkou, či dočasnou tetou. Zahraniční studie dokládají, že chůvami se téměř výhradně stávají ženy v produktivním věku, což je dáno tím, že pro tyto ženy představuje placená péče životelskou aktivitu. Jedná se tedy o ženy podobného či stejného věku (v případě au pair pak nižšího), jako je věk matek dětí. V těchto případech se, jak argumentují tyto studie, matky uchylují k obraně své výsadní role – např. tím, že chůvy střídají, aby si na žádnou z nich nemohly děti příliš zvyknout a matka zůstala „skálopevným centrem života svých dětí“ [Macdonald 2010: 76]. Matky tak zde čelí strachu ze ztráty svého výsadního postavení a tomu, že si děti vytvoří silnější pouto k chůvě a budou ji pokládat za matku. Jedna z chův-tet v mém vzorku podobně uvedla: „Ty děti vám říkají ‚mami‘, to je úplně normální.“ V případě chův-babiček je však vztah dítěte–matka–chůva definován jako třígenerační a role matky zůstává nezpochybnitelná. Matky tak mohou tento vztah podporovat a nebránit vzniku silných pout mezi dětmi a jejich chůvami. Stojí tak v pozadí těchto vztahů, jejichž samy nejsou součástí, a jako šedé eminence umožňují jejich rozkvět.

Další tři podmínky pro vznik silného pouta – věk dítěte na počátku hlídání, intenzita pečování a jeho délka – jsou úzce propojeny. Jejich důležitost vystupuje

² Označení „dětí“ zde nepoužívám s odkazem na věk informátorů, ale jako referenci k jejich pozici ve vztahu k dalším informátorkám – matkám a chůvám.

asi nejjasněji, kontrastujeme-li zkušenost babiček s postavou paní Zezulkové, která je dvěma vietnamskými chlapci, o které se stará, nazývána „paní učitelkou“. Tato chůva se začala o děti starat až po jejich vstupu do školy, a to každý všední den přibližně čtyři hodiny. I když náplň jejich aktivit začala brzy překračovat pouhé doučování, kvůli němuž začala být nazývána „paní učitelkou“, bylo již pozdě na změnu zaužívaného slovníku. Sama paní Zezulková litovala toho, že ji děti neoslovovaly „babičko“; oslovení „paní učitelkou“ podle ní působilo komicky např. v situaci, když s dětmi a svým vnukem navštívila o víkendu zoo. Z toho je zjevné, že důležitou roli hraje také počáteční definice vztahu rodiči a chůvou – oslovení je zde klíčovým performativním momentem. Paní Zezulková, oproti chůvám-babičkám, se o děti začala starat až v době, kdy chodily na základní školu, takže společně trávený čas byl méně intenzivní. Právě intenzita pečování, která zakládá velkou míru svobody na straně chův (jež se stávají na určitou dobu primárními pečovatelkami o děti) a relativně nízkou míru intervence ze strany rodičů (kteří se soustředí na finanční zajištění svých dětí na trhu práce) tvoří základ pro formování následných vztahů.

Můj vzorek dětí zahrnoval třináct dívek a tři chlapce. Věk se pohyboval od 16 do 25 let, přičemž průměrný věk činil 19 let. Osm dětí se narodilo v České republice a osm ve Vietnamu a do ČR přišly se svými rodiči do věku 7 let. Z osmi chův v mém vzorku bylo sedm v důchodu (a to i v době, kdy začaly pečovat o dítě) a jedna v invalidním důchodu. Všechny chůvy, až na jednu výjimku, se staraly o dítě/děti v rámci jedné rodiny. Pouze jedna z chův pečovala o dvě děti ze dvou různých rodin. Věk chův se pohyboval mezi 65 a 70 lety. Čtyři žily ve společné domácnosti s partnerem, jedna byla rozvedená a tři byly vdovy. Šest chův mělo své vlastní děti a vnoučata, jedna měla děti a na vnoučata zatím čekala a jedna chůva neměla ani děti, a tedy ani vnoučata.

Můj výběr vzorku sledoval logiku účelového vzorkování [Patton 1990; Ezzy 2002]. Jedno z hlavních kritérií znělo, že ženy musí být v kontaktu s dětmi, o které pečovaly dříve (v tomto případě mě zajímal jejich retrospektivní pohled na dobu pečování i současná reflexe jejich vztahu s dětmi), nebo v současné době o dítě pečují. Hranice mezi tím, kdy chůvy o děti pečují a kdy už ne, byla mnohdy těžko definovatelná. Navázání příbuzenského vztahu totiž vedlo k takovým situacím, kdy děti již byly ve věku, kdy sice péči nepotřebovaly, ale přesto jezdily k babičce na prázdniny (paní Orlová), po škole na obědy (paní Kosová) či na příležitostné nedělní návštěvy, „na kávu“ (paní Andulková). Tato logika vzorkování následovala mou snahu o odhalení významů péče v biografiích žen a dětí a jejich proměny v průběhu dlouhodobé péče. Podobně jsem také vybírala své informátory-děti. Ve všech případech se muselo jednat o děti, které nějakým způsobem byly stále v kontaktu se svými chůvami. Také zde „kontakt“ varioval mezi každodenními návštěvami (Minh, který chodil k paní Kosové na obědy po škole), přes pravidelné návštěvy (Mia) po zřídka návštěvy (nejčastější, a to u dětí, které v současné době studují na vysoké škole mimo bydliště) až po jeden příklad, kdy kontakt nemohl být kvůli babiččině úmrtí realizován (Tuyet, která zdůrazňovala

důležitost návštěv hřbitova a hrobu své babičky – jak sama řekla, „jediného hrobu v ČR, ke kterému pravidelně chodí“).

Hlubkové rozhovory s chůvami, které trvaly od 90 do 160 minut, začaly otevřenou otázkou – „Mohla byste mi, prosím, říct něco o sobě?“ – a pokrývaly řadu témat. Mým hlavním cílem bylo klást takové otázky, které mi dovolí nahlédnout do pečovatelských biografií mých informátorek, a to na pozadí jejich osobních historií – pracovních, ale především rodinných a mezigeneračních. Ptala jsem se tedy nejen na důvody, které vedly ženy stát se chůvami ve vietnamských rodinách, ale také na jejich dřívější pečovatelské trajektorie – zkušenosti s mateřstvím a prarodičovstvím. Další soubor otázek obsahoval otázky týkající se podoby minulého i současného vztahu chůvy s dítětem a rodiči, jakož i organizace péče (časové a prostorové uspořádání). V neposlední řadě byly důležitým tématem představy o péči a ideálu mateřství a babičkovství. Rozhovory s dětmi měly podobnou délku jako s chůvami a následovaly shodnou logiku – začínaly velice obecnou otevřenou otázkou a pokračovaly ke konkrétním otázkám mapujícím jejich vzpomínky na dětství, pouta s rodiči a chůvami, chápání delegované péče a příbuzenských vazeb či otázku etnické identity a přináležení. Všechny rozhovory byly se souhlasem informátorek a informátorů nahrány a následně přepsány.

Analýza rozhovorů započala hlavní otázkou, a sice „Jak je chůvami/děťmi chápán jejich vzájemný vztah?“ Je třeba důsledně zdůraznit, že užívání příbuzenské terminologie je emickou strategií mých informátorů. Byli to tedy oni, kdo používáním označení „babička“ a „vnouče“ nahradili mou etickou kategorii „chůva“ a „dítě“. To se stalo hned na počátku mého výzkumu, kdy jsem opakovaně na svou otázku: „Měl(a) českou chůvu?“ slýchala odpověď: „Ano, mám českou babičku.“ Tato odpověď (a všimněme si nejen jiného označení pro „chůvu“, ale také použití přítomného času dětmi) směřovala nejen celý průběh rozhovoru, ale především následnou analýzu – téma příbuzenského vztahu, na začátku výzkumu neočekávané, se stalo jedním z hlavních zaměření celého výzkumného projektu [viz Suralová 2015a].

Z definice mého vzorku, jakož i analytického postupu však vyplývají také limity předkládané studie. Je zřejmé, že můj výzkum, stejně jako analýza prezentovaná na následujících stránkách jsou zachycením partikulární části rozšířeného fenoménu najímání českých chův vietnamskými rodinami. Závěry tedy nesmí být čteny jako „co vietnamské rodiny dělají“, ba ani „co se děje ve vietnamských rodinách, které najímají české chůvy“. Zjištění předkládaná v této stati vykreslují, jak dochází k tomu, že se z české chůvy stane babička a z pečovaného dítěte vietnamské vnouče, a jaký je význam tohoto vztahu pro obě strany.

Dělání babičkovství a vnukovství: role péče v každodenním životě

Jedna z otázek, kterou jsem v rozhovorech s dětmi i chůvami pokládala, směřovala přímo k roli chůvy/dítěte v životě dítěte/chůvy. „Co by v tvém životě bylo jinak, kdybys neměl/a babičku?“ ptala jsem se dětí, jejichž odpovědi o hypote-

tické situaci mi poskytly výčet toho, co by bez babičky neměly, a tedy zároveň to, co s ní měly a co jim přišlo zásadní (a bez babičky by jim chybělo). Vhled do svého přemýšlení o roli babičky ve svém životě mi zprostředkovala mimo jiné Mia, 16letá dívka, která má babičku od svých 4 měsíců, dodnes ji pravidelně navštěvuje a tráví s ní oslavy narozenin i Vánoce:

Já si myslím, že bych byla většinou sama, že by rodiče byli v práci. A jako kdybych nebyla u babičky, tak bych byla sama. Kdyby se o mě starali rodiče, že by mě hlídali a pak už bych musela být sama doma.

Chův jsem se zase ptala, jak došlo k rozhodnutí stát se chůvou, a to ve snaze zachytit nejen jejich motivy, ale také konkrétní životní situaci, ve které se v době tohoto rozhodnutí nacházely. Paní Orlová, babička dvou vietnamských dětí, která se chůvou stala hned několik týdnů po odchodu do důchodu, mi na tuto mou otázku odpověděla:

Zůstala jsem v důchodě, takže jsem tak jako neměla co dělat, tak jsem říkala, no tak proč ne? (...) Kdybych zůstala v těch pětapadesáti letech doma, tak si myslím, že bych se nudila. Já jsem nechtěla zůstat doma.

Samota a nuda – to jsou dvě slova, jimiž Mia a paní Orlová popisují, jak by vypadal jejich život, kdyby neměly chůvu, resp. vietnamské dítě na hlídání. Z obou úryvků je zřejmé, že pečování představuje činnost, která vyplňuje každodennost dětí a chův – podobně jako to v případě chův dříve dělalo placené zaměstnání a jako to v případě dětí dělají rodiče (typicky matka) a/nebo zařízení předškolní péče. Tato část stati odpovídá na první otázku, a sice „Jak se utváří příbuzenské vazby mezi chůvou a dítětem?“, a sleduje, jak mé informátorky a informátoři interpretují proces navazování vzájemného příbuzenského vztahu. Pečování zde tedy chápou jako jednu z „kin-work“ [Di Leonardo 1987], tedy jednu z činností, která ustavuje a udržuje rodinné vazby. Jak dodává Baldassar [2010], tyto činnosti vždy zahrnují „reciprocitu sebe sama“, která je mobilizována za účelem udržení (a doplněme, že v našem případě především vytváření) příbuzenských vazeb. Moment reciprocity, vzájemnosti a oboustranného potřebování vystupuje v rozhovorech (zejména s chůvami) jako hlavní argument samotného navázání kont(r)aktu založeného na placené péči.

„Potřebovaly jsme jedna druhou“: hledání reciprocity a blízkosti

Základní potenciál pro následné utváření příbuzenských vazeb je třeba hledat již v samotných počátcích vztahu mezi českou chůvou a vietnamskou rodinou – v motivacích stát se chůvou a najmout chůvu, jakož i v prvotní definici role chůvy v životě dítěte a role dítěte v životě chůvy vzhledem k mezigeneračním vazbám. Na analýzu motivací jsem se zaměřila již na jiných místech [Souralová 2012],

proto je zde pouze stručně shrnu a více prostoru budu věnovat právě povaze mezigeneračních vazeb, která je klíčem k pochopení následně splétaných vazeb a vztahů mezi dítětem, o něž je pečováno, a pečující.

Potřeba mít chůvu se utváří na průsečíku potřeby rodičů zajistit hlídání pro děti, zatímco oni pracují v tzv. imigrantských ekonomikách, a potřeby zakoušení mezigeneračních vztahů dětí. Důvody, proč vietnamské rodiny (rodiče) hledají chůvy na hlídání svých dětí, je třeba chápat jako důsledek transformace postmigrančního rodinného života. Za prvé, s příchodem do České republiky se proměňuje povaha pracovního života migrantek a migrantů první generace, kteří zintenzivňují svůj čas věnovaný živitelské aktivitě. Rodiče mých informátorů-dětí, jakož i zaměstnavatelky a zaměstnavatelé chův v mém vzorku pracovali až na pár výjimek v imigrantských ekonomikách – oba rodiče většinou měli živnostenské oprávnění a vlastnili obchod/stánek (většinou s textilem). To byl případ i Miiých rodičů, kteří v menším městě provozovali obchod s oblečením, kde trávili pět dnů v týdnu (plus šestý nákupem ve velkoobchodě) od rána do večera. Podobně jako ostatní děti v mém vzorku tedy Mia věděla, že pokud by neměla babičku, spoustu času by trávila buď s rodiči v obchodě, nebo sama doma, protože rodiče byli a jsou zaneprázdnění udržováním živnosti.

Druhým důvodem geneze poptávky po chůvách ve vietnamských rodinách jsou odlišné modely péče a mateřství v ČR a ve Vietnamu. Vietnamští rodiče opouštějí Vietnam, zemi, ve které ženy mohou využít pouze krátkou placenou mateřskou dovolenou (neexistuje zde ekvivalent rodičovské dovolené), a tak se z finančních důvodů vracejí na pracoviště, typicky když jejich děti dosáhnou čtvrtého měsíce věku. A přicházejí do České republiky, země, která od roku 1989 prochází refamilizací sociálních politik [Sirovátka, Saxonberg 2006]; placená rodičovská dovolená je prodlužována a spolu s tím ubývá míst v zařízeních předškolní péče. Ideály péče a mateřství, které si vietnamské matky s sebou přivážejí z domoviny a které mimo jiné zahrnují brzký návrat na pracoviště a děláni mateřství na trhu práce, jsou jen stěží naplnitelné v novém prostředí bez pomoci třetí osoby. S tím souvisí také třetí a poslední faktor formující poptávku po chůvách: absence příbuzenské sítě, konkrétně babiček, na které je péče o děti ve Vietnamu delegována. Tuto možnost v ČR nemají, a proto – velice zjednodušeně řečeno – hledají „náhradnice“ za babičky. Z toho vyplývá, že chůva nastupuje na místo, které by ve Vietnamu vykonávala babička.

V návaznosti na to pak můžeme na straně vietnamských rodin (zde již konkrétně dětí) hovořit o *potřebě najít babičku*. Mezigenerační vazby mezi dětmi druhé generace a jejich prarodiči jsou narušeny migrací rodičů (8 v mém vzorku), resp. jejich vlastní (8 v mém vzorku). Vztah prarodič-vnouče je tak v tomto případě navazován na dálku, přeshraničně. Vzhledem ke geografické vzdálenosti mezi Českou republikou a Vietnamem se kontakt mezi dětmi druhé generace a jejich prarodiči omezuje na telefonáty, chaty a příležitostné návštěvy. Děti v mém vzorku navštívily Vietnam pouze několikrát v životě (průměrně cca třikrát) – a na Vietnam vzpomínaly jako na destinaci, kam by chtěly jezdit na dovolenou (nikoli

se zde na trvalo usadit). Zároveň však pro ně Vietnam představoval důležité místo – zemi předků, odkud pochází nejen předchozí generace, ale také oni sami. Není proto bez zajímavosti, že např. výše uvedená Mia začala své vyprávění o sobě slovy: „Jsem z Vietnamu, ale narodila jsem se v České republice.“

Vztah dětí s vietnamskými prarodiči tak i přes relativně malé množství příležitostí pro osobní kontakt hraje zásadní roli v chápání přináležení do příbuzenské jednotky a příbuzenské genealogie. O pochopení povahy přeshraničních příbuzenských vztahů se pokouší mimo jiné Wolf [2002], rozpracovávající koncept „emočního transnacionalismu“, či Espiritu [2003], přinášející koncept „symbolického transnacionalismu“. Obě autorky odkazují k představám domoviny u migrantů druhé generace a dotýkají se pozice těchto dětí v příbuzenských sítích. Wolf [2002: 258] mimo jiné píše, že emoční transnacionalismus „situuje [dět] mezi odlišné generační a místní referenční body – jak skutečné, tak představované – jak jejich vlastní, tak ty sdílené s jejich rodiči a mnohdy také prarodiči či jinými příbuznými“. Přináležení do příbuzenské sítě dodává pocit sounáležitosti s celkem (příbuzenskou sítí), který je pro děti vietnamských rodičů vychovávaných českými babičkami klíčový pro chápání vlastní identity. Jak ukazují výše uvedené autorky, otázky týkající se příbuzenských vazeb jsou neodmyslitelně spjaty s otázkami, jakými jsou „kdo jsem“, „odkud pocházím“ či „kam směřuji“.

Potřeba stát se chůvou začíná u žen v mém vzorku vznikat po odchodu do důchodu a je v prvé řadě odpovědí na novou životní situaci způsobenou přechodem z produktivní do neproduktivní fáze životního cyklu. Tu ženy spojují s nudou, pasivitou a nicneděláním a hledají tak smysluplnou aktivitu [více viz Souralová 2014]. Podobnou zkušenost se začátky své role chůvy jako paní Orlová výše popisovala také paní Dudková, bývalá učitelka na základní škole. Také ona prožila většinu svého života na pracovišti a těsně před odchodem do důchodu se začala těšit do penze, protože – jejími slovy – „byla vyhořelá“. Nicméně záhy poté, co zůstala doma, na ni dolehl pocit nepotřebnosti a nedůležitosti. Paní Dudková (babička dnes osmileté Thuy) mimo jiné popisovala, že mnohdy ani neviděla smysl v tom, vstát ráno z postele. A v tento moment byla oslovena vietnamskou rodinou, zda by se nechtěla starat o sedmitýdenní holčičku. Když tato informátorka vzpomínala na okamžik, kdy poprvé uviděla svoji současnou vietnamskou vnučku, odkázala k osobní krizi, které čelila a kterou jí péče o kojence pomohla překonat:

Ona koukala z té postýlky na mě, no já to vidím jak dnes, a já na ni a já si říkám, my dvě se potřebujem navzájem. Já jsem tehdy měla takovou těžkou krizi nějakou, prostě krizi. No to bylo úžasné.

V rozhovoru s paní Dudkovou zaznívá nejexplicitněji „potřeba“ po péči, kterážto je reciproční aktivitou. Díky této charakteristice můžeme vysvětlit jednak to, co chůvy hledají v péči o děti, a jednak také to, co v pečovatelském vztahu nacházejí.

Jak je patrné v úryvcích z rozhovoru s paní Dudkovou a Orlovou výše, potřeba stát se chůvou začíná u potřeby po aktivitě, časové náplni, která napomůže ženám navyknout na novou životní situaci. Placená péče tedy poskytuje těmto ženám prostor pro redefinici jejich každodennosti. Na tomto místě je třeba zdůraznit, že ve většině případů jsou ženy osloveny rodinami, aby se staly chůvami – a není to tedy jejich vlastní iniciativa. Mnohé z nich uvádějí, že by si jiné zaměstnání nehledaly – např. z důvodu dojíždění/docházení do práce, ztráty nově nabytého pocitu „být paní svého času“ či prostě proto, že přivýdělek nepotřebovaly. Chůvy však s nabídkou vietnamských rodičů souhlasí, protože ta jim přináší celodenní činnost s hlubším (genderovaným) významem. Snad i právě proto se chůvy spokojují s relativně nízkým finančním ohodnocením (průměrně 7000 Kč za měsíc) a vysokými časovými požadavky. Časoprostorové uspořádání vztahu dítě–chůva má několik podob – od několika hodin denně po vyzvednutí z mateřské či základní školy (kdy dítě buď dochází k chůvě, nebo chůva do rodiny) přes cirkla desetihodinovou péči kopírující otevírací hodiny obchodu rodičů (opět buď u chůvy, nebo u dítěte doma) až po celodenní péči, kdy dítě bydlí u chůvy a s rodiči se vidí jen o víkendových návštěvách. V mnoha případech se některé chůvy stávají na určitou dobu primárními pečovatelkami dětí ve své péči – zajišťují jim blaho, učí je česky, učí se s nimi do školy, navštěvují třídní schůzky a lékaře. I přes tyto nároky je pečování chůvami hodnoceno jako vysněná až ideální (či spíše idealizovaná) činnost naplňující chůvin život. Reciprocita vztahu mezi chůvou a dítětem je v tomto ohledu definovaná následovně: chůva dává péči a dítě dává chůvám pocit, že jsou potřebovány, a smysluplnou aktivitu, kterou po odchodu do důchodu potřebují, aby se udržely „v kondici“ (rozumějme: jejich slovy „nezbláznil se“). Z vyprávění chův vyplývá, že placená péče je pro ně v daném okamžiku v podstatě jedinou dostupnou aktivitou nabízející prostor pro seberealizaci.

Výše nastíněný přechod je často doprovázen mezigeneračním vytržením – a ten vytváří *potřebu stát se babičkou*. Ve všech případech je tak péči o vietnamské děti nutno chápat v kontextu významu pečovatelské obecně, ale také prarodičovství, vlastní babičkovské role a pozice v mezigeneračních rodinných vztazích. Strategie vykonávání mezigeneračních pečovatelských rolí (zpětně mateřství a souběžně prarodičovství) se vepisují do rozhodnutí žen stát se chůvami. Vraťme se opět k případu paní Dudkové, jejíž pečovatelská biografie zobrazuje typické rysy společné pro ženy napříč mým vzorkem. Podobně jako ostatní chůvy v mém vzorku (s výjimkou paní Brhlíkové³) vychovávala paní Dudková své děti v době, kdy se ženy běžně navracely na trh práce zhruba ve věku jednoho roku dítěte [Hašková 2005].⁴ Zároveň v době, kdy její děti měly děti, byla tato chůva stále ekonomic-

³ Paní Brhlíková byla nejmladší informatorkou, a jelikož se její vlastní tři dcery narodily v osmdesátých letech, nemá zatím žádná vlastní vnoučata.

⁴ Jak uvádí Hašková, v šedesátých letech zůstávalo 75 % matek doma s dětmi do dvou let jejich věku (z toho 61 % zůstávalo maximálně do jednoho roku věku dítěte). V devadesátých letech už to bylo pouze 22 % žen-matek dvouletých dětí vracejících se na pracoviště.

ky aktivní a neměla tedy dostatek času a prostoru věnovat se svým vnoučatům. Péče o děti a vnoučata musela být vždy balancována s pracovní aktivitou – často tak druhé bylo realizováno na úkor prvního. A právě po odchodu do důchodu se ženám otevřel prostor pro zažití toho, co nezažily ani se svými dětmi, ani s vnoučaty: dlouhodobé pečování na plný úvazek nepřerušené pracovní aktivitou.

Intenzita takto definovaného vztahu ústí ve vytvoření tzv. vzájemné emoční závislosti mezi dítětem a chůvou [Souralová 2015b]. Ta se stává nejakcentovanější a nejméně vítanější charakteristikou celého vztahu. Všechny chůvy v mém vzorku se jednoduše shodly na tom, že péče o děti je činnost, která nemůže být vykonávána bez citové investice: člověk „prostě“ musí mít rád děti (obecně) a především děti, o které se stará, jinak by tuto činnost nemohl vykonávat [viz též Nelson 1990]. Emoce však ve vztahu chůva–dítě neproudí pouze jednosměrně (od chův k dětem), ale manifestují se zde jako forma daru [Mauss (1922) 1990] – zahrnují dávání, přijímání a oplácení. Jak uvedla v rozhovoru paní Dudková: „Já ji zbožňuju a ona mi to všechno vrací.“ Tímto tvrzením paní Dudková explicitně odkazuje k výše zmíněné reciprocitě dávání sebe sama [Baldassar 2010]. Také v ostatních rozhovorech je tento aspekt péče pokládán za *raison d'être* celého vztahu a za zdroj vlastní sebeidentifikace a sebeaktualizace [viz Souralová 2014].

„Dala nám rodinný život“: pečování jako dělání příbuzenství

Howell zdůrazňuje, že příbuzenství je „něco, co je nutně *dosahováno* v a prostřednictvím vztahů s druhými“ [Howell 2003: 468, kurzíva autorka]. Příbuzenství je tedy soubor vazeb produkovaných a reprodukováných v každodenním životě. Na tomto místě se zaměřím na to, jak dochází k realizaci onoho „dosahování“ ve vztahu dítě–žena a také navenek skrze manifestaci příbuzenského vztahu a jeho potvrzení zvnějšíku. Tuto dynamiku vykresluje úryvek z rozhovoru s Khanh, 21letou dívkou, která přišla s rodiči z Vietnamu ve svých 4 letech a od té doby měla českou babičku.

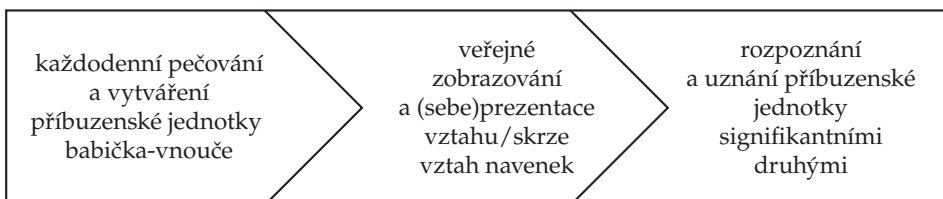
První třída pro mě byla taková hodně vážná, protože když jsem někam chodila s babičkou, tak jsem všude říkala, že je to moje babička, ostatní děti říkaly, že to není moje babička, že si nejsme podobný. A já, protože mi bylo šest, sedm, tak jsem strašně brečela kvůli tomu a říkala jsem, že je to moje babička. Naši mi museli vysvětlovat, že to není moje babička, ale že se jenom o mě stará a že mám babičku ve Vietnamu. A já vím, že tu dobu jsem byla strašně rozpolcená, že jsem říkala, že babičky ve Vietnamu nejsou moje babičky, protože se o mě nikdy nestaraly, nikdy se mnou nebyly, nikdy se mnou netrávily čas a ani neví, co mám ráda, takže moje babička je taď v Čechách.

Ženy se navracely do práce později – 51 % ve věku dvou až tří let a 27 % dokonce déle než do věku tří let dítěte.

V této výpovědi je patrné explicitní spojení mezi péčí a příbuzenským vztahem (dělání příbuzenství skrze pečování). Děti (jako Khanh) rozlišují dvojí význam slova „péče“: péče ve významu každodenního *pečování* (care for) a péče ve významu *starání se* (care about) [viz Glenn 1992]. Zatímco to první jim poskytují především české babičky, to druhé spojují nejen s českými babičkami, ale také s rodiči (kteří se *starají* z trhu práce o to, aby děti byly finančně zajištěné) a prarodiči/rodinou ve Vietnamu (kteří se o děti *zajímají*). Nicméně, jak je patrné z výpovědi Khanh, v definici prarodičovského vztahu stojí (aspoň v určitém stádiu životního cyklu dětí) každodenní pečování výš a je více hodnoceno („vietnamské babičky nejsou babičky, protože se o mě nestaraly“). Mimo to tento úryvek ukazuje důležitost dalších dvou fází v dělání příbuzenství – zobrazování („všude jsem říkala, že je to moje babička“) a především volání po uznání („ostatní děti říkaly, že to není moje babička [...] a já] jsem strašně brečela kvůli tomu“). Tyto tři vzájemně propojené fáze zpříbuzštění můžeme znázornit v následujícím Schématu 1.

Jak jsou jednotlivé fáze a jejich význam artikulovány v rozhovorech s dětmi a babičkami? Již výše jsem uvedla, že stát se chůvou ve vietnamské rodině vyžaduje výraznou časovou investici (od cca 9 hodin po 24 hodin denně). Z toho vyplývá, že děti a jejich chůvy spolu tráví většinu dne – či alespoň většinu času, který rodiče tráví pracovní aktivitou. To je první fáze, *každodenní vytváření jednotky babička–vnouče*. Slovy Traie, 25letého informátora, která se objevují v názvu této sekce: „Babička nám dala rodinný život, což rodiče nemohli, protože pracovali, abychom se měli dobře.“ Základním bodem, od něhož se utváření příbuzenské jednotky babička–vnouče odvíjí, je tedy ta skutečnost, že děti tráví se svými chůvami více času než s kýmkoli jiným (toto se proměňuje s věkem dítěte, kdy chůvu postupně nahrazuje vrstevnická skupina). Chůvy se tak pro ně stávají hlavním referenčním bodem. To samozřejmě platí i naopak – chůvina každodennost se točí kolem potřeb dítěte, o něž je pečováno. Analyticky lze činnosti vedoucí ke zpříbuzštění rozdělit do tří odlišných kategorií, a to podle jejich důležitosti v životě dětí a chův, přičemž toto dělení je stěžejní také pro následné chápání významu vnukovství v životě dětí. Jedná se o: činnosti spojené s každodenním pečováním; činnosti, které se odehrávají ve významné dny roku / života dětí a chův; a konečně činnosti, které děti mohou vykonávat pouze s (českými) babičkami.

Schéma 1. Třífázové dělání příbuzenství



Činnosti spojené s každodenním pečováním zahrnují ty aktivity, které babičky vykonávají za pracující rodiče. Podoba těchto činností se proměňuje s věkem dětí. Na bedra žen tak připadá jednak instrumentální péče o dítě (krmení, hygiena apod.) a jednak také předávání habituálních dovedností (první krůčky, první slova) a kulturního kapitálu. Mezi činnostmi, které se odehrávají ve významné dny roku/životu dětí a chův, vynikají ve vyprávěních dětí a chův především společné oslavy narozenin a Vánoc, ale také přechodové momenty v životě dětí (první den ve škole) či chův (pohřeb partnera/manžela). Jak ukazují výzkumy transnacionálních rodin, právě tyto ritualizované činnosti jsou stěžejní pro udržování a obnovování přínáležení do jedné příbuzenské sítě [Di Leonardo 1987; Fog Olwig 2002]. Také děti v mém vzorku zdůrazňovaly nejen důležitost společně prožitých chvil a okamžiků, ale především neodmyslitelnost babiččiny přítomnosti pro existenci a oslavu daných událostí. Typickým a v rozhovorech opakovaným příkladem jsou zde Vánoce. Mia popisovala, jak její rodina tráví Štědrý den a večer u babičky a její rodiny a že si bez babičky Vánoce nedovede představit. Tuyet (21letá dívka, která přišla do ČR ve třech letech a od té doby měla babičku) zase uvedla, že od té doby, co její babička zemřela, „nejsou Vánoce, co bývaly“. Babičky se stávají symbolem takových událostí, které by bez nich děti buď vůbec nemohly prožít, nebo – dle jejich slov – by si je neužily. Zároveň tak tyto události upevňují vědomí přínáležení jeden k druhému.

Odkaz na činnosti, které děti mohou vykonávat pouze s (českými) babičkami, se v rozhovorech s dětmi objevoval téměř vždy ve vztahu k nepřítomnosti vietnamských babiček a absenci kulturního kapitálu (potřebného v české společnosti) na straně rodičů. V rámci této kategorie děti vyjmenovávaly jednak ty aktivity, které jsou typicky vykonávány s babičkami, a jednak ty, které si děti spojují s přívlastkem „český“. Mezi prvními vynikaly zejména prázdniny, jež se pro děti staly vyjádřením prarodičovského vztahu par excellence. Většinou během prázdnin děti s babičkami realizovaly ty činnosti označené jako „typicky české“: především zahradničení, zavařování, houbaření, rybaření. Oba typy těchto činností hrají prominentní roli ve vzpomínkách na dětství, protože jsou ztělesněním „pohodového dětství“ a protože díky nim děti druhé generace migrantů mohly zažívat to, co zažívali jejich vrstevníci. Tedy to, co pro ně reprezentuje „typicky české“ trávení volného času a „typicky české“ dělání rodinného života.

Druhá fáze, *veřejné zobrazování jednotky babička–vnouče*. Ne všechny výše uvedené aktivity vykonávají děti a chůvy v zákulisí, v privátním prostoru domácnosti. Mnoho z nich se odehrává také na jevišti před zraky třetích aktérů. Před nimi vnoučata a babičky vystupují jako Goffmanovský tým [Goffman 1959]. Finch [2007] argumentuje, že v době pozdní modernity, kdy je důraz kladen na kvalitu příbuzenských vztahů spíše než na jejich existenci, roste potřeba po zobrazování příbuzenských vazeb navenek. Autorka přitom dodává, že toto zobrazování (realizované za účelem uznání – viz níže) je nejistým až hazardním podnikem s negarantovaným výsledkem. Všechny chůvy v mém vzorku uvedly, že se během svého pečování o vietnamská vnoučata setkaly s rozmanitými (někdy sice

i pozitivními, ale většinou negativními) reakcemi z okolí – především od přátel a kolemjdocích. Ty mohou mít dva zdroje – jedním je neobvyklost placení za péči třetí osobě v českém kontextu a druhým je „exotičnost“ dvojice babička–dítě, u nichž je zjevná fyzická jinakost.

Zejména kolemjdocí, s nimiž se babička s vnoučetem potkává na procházkách, mají potenciál zpochybnit úspěšnost zobrazování jednotky babička–vnouče. Jejich nepochopení zobrazované situace však nepramení z nečitelnosti interakce, ale z jejich zdůrazňování fyzické jinakosti. Chůvy k těmto reakcím zaujímají odlišné postoje. Některým jsou nepříjemné a podobnému kontaktu se snaží vyhnout. Jiné si naopak vymýšlejí historiky, kterými onu fyzickou odlišnost, jež se zdá být překážkou úspěšného zobrazování příbuzenského vztahu, vysvětlují. Např. paní Dudková kolemjdocím říká, že Thuy je levoboček jejího syna. Dcera paní Brhlíkové, která často pomáhá s hlídáním malé Than, zase říká, že dívka je její dcera. Tyto příklady nejsou jen útržky z každodenního života dětí a chův, ale fungují jako otevřeně manifestované deklarace příbuzenského vztahu. A jako takové – jak zpětně reflektují děti – jsou důležitým stmelujícím aspektem celého vztahu, jenž dodává dětem odmalička vědomí, že jejich babičky se za ně nestydí a stojí za nimi.

Třetí fáze, *uznání jednotky babička–vnouče signifikantními druhými*. Mezi tyto signifikantní druhé patří především spolužáci (pro děti) a rodina (pro chůvy). Jak ukazuje výpověď Khanh výše, spolužáci používají stejný klíč jako kolemjdocí (fyzickou jinakost) pro uznání či neuznání vnukovské role dětí. Podobně jako i další děti v mém vzorku, zdůraznila Khanh přelomové období v nástupu do školy, kdy dochází ke zintenzivnění kontaktu s jedinci mimo příbuzenskou síť, od nichž se očekává potvrzení. Pro mnohé z mých informátorek a informátorů je nástup do školy spojen s výzvami týkajícími se nejen jejich rodinných vazeb, ale také etnických identit a přináležení. Děti tak musejí vysvětlovat svým vrstevníkům, že mají českou babičku, která je jejich babičkou proto, že se o ně odmalička stará. Znesamozřejmění toho, co pro ně do té doby bylo samozřejmé (česká babička prostě je babička), je v dalších letech vede k promýšlení svých rodinných vazeb a postojů nejen k nim, ale také k sobě samým a vlastní identity (viz Khanh, jež uvádí, že „byla rozpolcená“).

Pokud jsou pro děti signifikantními druhými především spolužáci, pro chůvy je to jejich rodina.⁵ To je dáno povahou zpříbuzenštění, jehož výsledkem je

⁵ Uznání od rodičů je samozřejmě důležité také pro děti. Analýza rozhovorů s vietnamskými matkami, které jsem realizovala, v této souvislosti dokládá, že matky velice často podceňují formativní roli pečování a spoléhají na pro ně nezpochybnitelné biogenetické příbuzenské vazby – a to jak v definicích mateřství, tak v definicích prarodičovství. Matky tak sice uznávají, že mezi dětmi a chůvami může vzniknout blízký příbuzenský vztah, nicméně děti podle nich „vždycky vědí, kdo jsou jejich pravé babičky“, jak uvedla jedna z informátorek, paní Ho. Děti tento přístup rodičů kritizují a naopak akcentují význam svého příbuzenského vztahu s českými babičkami.

inkluze dítěte do příbuzenské trajektorie babičky.⁶ K uznání jednotky babička–vnouče zde dochází zahrnutím chůviných příbuzných do příbuzenského vztahu s vietnamským vnoučetem: chůvin partner/manžel se stává dědečkem, chůviny děti tetou a strýcem. Tím, že se dítě stává součástí chůviny příbuzenské sítě, dochází skrze postavu babičky k navázání příbuzenského vztahu také s jejími příbuznými. To se děje pouze v těch případech, když se dítě s těmito příbuznými často setkává, zatímco se o ně babička stará. Babička je tak spojujícím článkem mezi dítětem a svou sociální příbuzenskou sítí. Vztah mezi chůvou a vietnamskými rodiči na druhou stranu zůstává spíše odtažitý (z důvodu jazykové bariéry i omezených časových možností lépe se poznat a vytvořit bližší vazby), maximálně v některých případech dosahuje přátelství.

Význam prarodičovského vztahu

Přechodí část stati ukázala, jak se skrze péči ustavuje příbuzenský vztah mezi chůvou (babičkou) a dítětem (vnoučetem), o něj je pečováno. Zde zodpovím druhou klíčovou otázku vytyčenou v úvodu a budu sledovat význam příbuzenských vazeb pro české babičky a jejich vietnamská vnoučata. Zaměřím se nejprve na takové charakteristiky vnukovství, které vietnamská vnoučata retrospektivně vyzdvihovala jako významné pro svoje dětství. Následně se budu věnovat typům prarodičovství naplňovaným českými babičkami v jejich vztahu k vietnamským vnoučatům a budu sledovat jejich význam v kontextu pečovatelských biografii žen v mém vzorku.

Vnukovství mezi vytvářenou blízkostí a zeměpisnou vzdáleností

Abych zachytila způsoby, jakými děti přemýšlejí o svých příbuzenských sítích, položila jsem jim v rozhovorech následující otázku: „Jak bys definovala postavu babičky?“ Tuto otázku jsem dále rozvedla slovy: „Představ si, že máš na wikipedii napsat nějakou definici slova babička, co tam napíšeš?“ V odpovědi na tuto otázku vykrytalizovaly mnohé ambivalence, které často provázely celý rozhovor. Jednou z odpovědí byla ta následující, formulovaná Hue, 20letou dívkou narozenou v ČR, která měla českou babičku od svých tří let a Vietnam navštívila čtyřikrát za život.

Hue: Kdybych měla na wikipedii napsat babička rovná se? No tak já nevím, napadlo by mě asi... tím, že jsem ve škole trénovaná na racionální myšlení, tak bych napsala

⁶ Oproti zahraničním výzkumům, kde bývá popisováno navazování vztahů pseudopříbuzenství [Maroufof 2013], falešného příbuzenství [Gregson, Lowe 1994] či fiktivního příbuzenství [Hardin 2008; Karner 1998] mezi chůvou a rodinou, se v tomto případě příbuzenský vztah realizuje mezi chůvou (chůvinou rodinou) a dítětem.

babička rovná se matka matky. Neboli prarodič. Ale kdybych to měla rozepsat, tak bych... no tyjo, no... ((přemýšlí)) to je takový mě napadlo jako první myšlenka jako matka mé matky. A pak mě napadlo, ale to už to mám vnitřní pocit, že to směřuju automaticky k tý český babičce, že to je někdo, kdo se o tebe stará a máte k sobě vytvořený takový silnější pouto, že to není jenom prostě práce, kterou ona odvede a dostane za ní zaplacen, ale že tam vznikají takové hlubší mezilidský vztahy. Ale to už podvědomě spíš povídám o tý český babičce. I když samozřejmě u tý vietnamský je to to samý, akorát je to neplacený. ((smích))

AS: Takže ten hlavní rozdíl, když si představíš svou českou a vietnamskou babičku, je ten, že jedna je za to placená a druhá ne?

Hue: No... spíš ne. Já jsem si k tý vietnamský babičce nic nevybavila, co jsem si vybavila, tak jsem si vybavila k tý český a pak jsem začala uvažovat, co teda k tý vietnamský.

V tomto úryvku je patrná tenze mezi placeným (ale spojeným s množstvím asociací, které mohou dohromady vytvořit definici babičky) a vzdáleným (ale biologicky ukotveným).⁷ Tato tenze vyžaduje aktivní vyjednávání vztahů – každodenních s českými babičkami a přeshraničních s vietnamskými –, které zakládá členství ve dvou příbuzenských sítích. Členství je v obou případech poněkud „nestandardní“ a je tedy neustále podrobováno reflexi ze strany dětí, ale i třetích aktérů (viz předchozí sekce studie). Protože děti ve svých definicích prarodičovského vztahu pracují s dichotomií česká versus vietnamská babička, následují tuto interpretační linii na následujících řádcích. Na nich ukáží tři klíčové charakteristiky vnukovství, které vykreslují, s jakými významy je spojen mezigenerační vztah mezi českou babičkou a vietnamským vnoučetem.

Za prvé, vztah s českou babičkou dovoluje zakusit tzv. *přítomné vnukovství*. To vyplývá z faktu, že děti se svými českými babičkami tráví velké množství času a jejich vztah je tak založen na kontaktu tváří v tvář. Právě ten, jak ukazuje Davies, je pro děti stěžejní podmínkou rozvinutí a praktikování blízkých (příbuzenských) vztahů [Davies 2012]. Autorka argumentuje, že kontakt tváří v tvář umožňuje multisenzorickou zkušenost – sdílení času, mluvení, pozorování interakcí, výrazů tváře, vzhledu, tónu hlasu –, která je pro děti zásadní pro jejich chápání, kdo je příbuzným a kdo ne. Dodává zároveň, že v případě transnacionálních rodin jsou rodinné vztahy udržovány množstvím kreativních, praktických a symbolických

⁷ Fakt, že se jedná o *placnou* péči, je v rozhovorech s chůvami-babičkami i dětmi upozadován. Placení za péči jak pro děti, tak pro chůvy znamenalo narušení jakési „čistoty“ vztahu (v giddensovském významu). Chůvy toto téma do rozhovorů vůbec nevnašely, a když jsem se na to přímo zeptala, zdůrazňovaly, že se jedná o tak malou částku, že „to ani nestojí za řeč“ vzhledem k dalším výdajům, které s dětmi mají. Děti – podobně jako Hue – placení tematizovaly samy od sebe, avšak také popíraly jeho důležitost slovy „babička to určitě nedělala pro peníze, ale měla nás opravdu ráda“.

způsobů (viz emoční a symbolický transnacionalismus). Jak však ukazuje následující úryvek z rozhovoru s Han, 18letou dívkou narozenou v ČR, transnacionální příbuzenské vazby s vietnamskými babičkami jsou charakterizované nedostatkem kontaktu, oboustranně nedostatečnou znalostí jedna druhé a nedostatečně vyvinutými emočními vazbami.

Třeba já babičku svojí českou беру jako víc babičku než bohužel ty rodné, jo? Než ty pravé. A to jim samozřejmě nikdy nemůžu říct, jo? No, já samozřejmě vím, že oni mě taky nemůžou milovat tak jako svoje jiné vnučky. Štve mě, že jsem nemohla vyrůstat s nima, protože jsou už všichni staří, už teď, a jednou odejdou a... Oni měli možnost je poznat a já...

Především poslední věta této výpovědi ukazuje nutnost kontaktu tváří v tvář pro rozvoj vědomí a pocitu přináležení do příbuzenské sítě. Absence tohoto kontaktu ve vyprávění Han vede k emoční distanci na obou stranách – pro ni je česká babička víc babička než ta vietnamská, která samozřejmě více miluje své vnučky ve Vietnamu než tu v ČR. Tato rovnice je formulována na pozadí lítosti nad ztrátou možnosti vazby s vietnamskými prarodiči v dětství vytvářet. Tuto promarněnou a nezrealizovanou možnost již zpětně nelze napravit a navíc ubývá času, kdy by to bylo možné v budoucnu („všichni jsou staří a jednou odejdou“).

Emoční blízkost a vzdálenost však nejsou jedinými rysy přítomného vnučství vyplývající z každodenního kontaktu. Jak zdůrazňují Keck a Saraceno [2008: 140], důležitou součástí prarodičovského vztahu je jeho symbolická rovina: fakt, že prarodiče „jsou zde“ a jsou součástí rodiny, přispívá k odlišnému a v určitém ohledu také bohatšímu rodinnému životu. Vietnamská vnučata artikuluji tuto potřebu zejména tehdy, když – podobně jako Hue výše – rozumějí mezigeneračním vztahům a prarodičovským rolím právě skrze svůj vztah k české babičce. Absence asociací spojených s vietnamskými babičkami vede k jejich mentálnímu vymístění („já jsem si k té vietnamské babičce nic nevybavila“) a nahrazení českými babičkami („co jsem si vybavila, tak jsem si vybavila k té český“). Symbolická potřeba babičky, která „je zde“, vystupuje i v takových obrazech, z nichž jeden vidíme u Yen v úvodu („měla jsem babičku“). Podobně shrnul Minh, 17letý chlapec, svou odpověď na mou otázku, proč je důležité mít českou babičku následujícími slovy: „Můžeš prostě říct, že máš babičku.“ Jak Yen, tak Minh mají své babičky ve Vietnamu, nicméně ty nezapadají do jejich formulací „mám babičku“, a to proto, že jsou geograficky, ale také emočně vzdálené.

Za druhé, vztah dětí k českým babičkám je charakteristický *přímým vnučstvím*, je to vztah nezprostředkovaný a bezprostřední. Abychom pochopili význam této charakteristiky, musíme se nejprve zaměřit na to, jak děti definují svůj vztah s vietnamskými prarodiči. Výpověď Hue výše ukazuje, že „racionální“ definice babičky by zněla „maminka maminky“ (případně maminka tatínka, jak Hue uvádí následně v rozhovoru). Hue, podobně jako ostatní informátorky a informátoři, tedy svůj vztah k vietnamským prarodičům definuje skrze rodiče.

Ti zde vystupují jako nezbytný zprostředkující článek spojující své děti a své rodiče do příbuzenské jednotky prarodič–vnouče, která je dětmi definována skrze třígenerační vztah (dítě–matka/otec–babička). Takto definovaný vztah poskytuje dětem pevné místo v genealogii. Výše jsem uvedla, že hlavním oceňovaným rysem (přítomného) vnukovství jsou společné vzpomínky s českými babičkami. Proti této společné *paměti* utvrzující příbuzenské vazby s českými babičkami stojí společná *historie* zakládající příbuzenství s vietnamskými babičkami. Co česká babička svým vietnamským vnoučatům nemůže poskytnout, je příbuzenská genealogie procházející z minulosti do budoucnosti a spojující předky, současníky a potomky. Tato genealogie poskytuje dětem kořeny a kontinuitu napříč časem.

Naproti tomu vztah mezi českou babičkou a vietnamským vnoučetem je vztahem dvougeneračním, kde zprostředkovatel v podobě člena rodiny chybí – tvůrci jsou výhradně samy děti a babičky. Rodiče dětí zůstávají naprosto stranou těchto vazeb, zahrnutí jsou pouze členové a členky chůviny příbuzenské sítě a vztah s nimi dítě navazuje skrze svou babičku. Právě na tomto místě vystupuje aktivní role dítěte (i chůvy) ve vytváření příbuzenských vazeb par excellence. Ani děti, ani jejich babičky zde nejsou svazovány predispozicemi k příbuzenství či vztahy s dalšími společnými příbuznými. Svě vazby vytváří bezprostředně každodenní prací. Je to tedy vztah, který mají v rukou sami jeho tvůrci a tvůrkyně – chůvy od samotného začátku, kdy měly volbu na práci chůvy kývnout, či odmítnout, a děti, jimž byly chůvy vybrány rodiči, především do budoucna. Je na vnoučatech, zda budou vztah s babičkou udržovat i v době, kdy již nebudou potřebovat její péči (a to platí i pro babičky), nebo ještě později, až budou mít své děti (potenciální pravnoučata českých babiček).

A za třetí, být vnoučetem české babičky znamená pro děti zakusit *české vnukovství*. Již výše jsem poukázala na důležitost činností, které děti označily jako „typicky české“ a které jsou součástí jejich každodennosti trávené s babičkami. Označení „české vnukovství“ zde zahrnuje dva aspekty příbuzenského vztahu dětí a babiček. Na jedné straně je to soubor charakteristik, které děti přisuzují českým rodinným vztahům a obecně češství. Být vnoučetem české babičky znamená společně s ní vytvářet cestu k české kultuře a tradicím – a ty zakoušet bezprostředně v rodinném prostředí. Na straně druhé vztah s českými babičkami poskytuje dětem zázemí v zemi, která není domovinou jejich rodičů. České babičky tak mohou zprostředkovat dětem (dočasný či částečný) pocit přináležení k ČR. Již zmíněná Han na toto téma uvádí:

Ona [babička] mi jako, dá se říct, dala v té chvíli domov. (...) Já bych třeba Českou republiku ne nejradši jako opustila – neopustila kvůli přátelům nebo kvůli učitelkám, které jsem měla ráda, jo, nebo tak, já bych prostě Českou republiku v té době neopustila kvůli babičce. Protože babička tady byla pro mě.

Její výpověď artikuluje spojení mezi vztahem k babičce a vztahem k České republice. Podobná svědectví přítomná také v dalších rozhovorech vypovídají

o roli příbuzenství v definici vlastní pozice nejen ve vztahu k dalším příbuzným, ale také k domovině. Souhrnně řečeno, klíčový význam příbuzenského vztahu s českými babičkami nacházejí děti v možnosti budovat „normální mezigenerační vazby“. Ono „normální“ zde odkazuje k jejich vlastním představám o tom, jak jejich vrstevníci zakoušejí své vnukovství a jaká je obecně sdílená reprezentace vztahu vnouče–babička. Ta může být spojena s pečením buchet, chozením na houby, zahradničením, oslavami Vánoc atd. Pro děti druhé generace migrantů by příbuzenské mezigenerační vztahy zůstaly omezeny na kontakt zprostředkovaný – ať již komunikačními technologiemi (jakožto nástrojem komunikace), či rodiči (jakožto zprostředkující generací v genealogii) – a zakoušeny přeshraničně. Vztah s českými babičkami tak poskytuje zdroj pro vytváření *lokálních vnukovských biografí* druhé generace vietnamských dětí, jež jsou založeny na sdílení intimního, sociokulturního a geografického prostoru.

Babičkovství: hledání ztracených vazeb

Pokud chůvy v mém vzorku sdílely na počátku pečování změnu v pracovní biografii, co je odlišovalo, byl charakter rodinných a mezigeneračních vazeb s jejich dětmi a vnoučaty. Právě ten sehrával zásadní roli v tom, jak chůvy popisovaly svůj vztah s vietnamskými vnoučaty a jeho přidanou hodnotu. Rozdílné podoby naplňování prarodičovských rolí můžeme ve stručnosti klasifikovat do čtyř skupin s ohledem na to, jaký význam ženy připisují prarodičovství vietnamských dětí v kontextu svých rodinných biografii.

Za prvé, pro mnohé chůvy znamená být babičkou vietnamských dětí možnost zakusit *intenzivní prarodičovství*. To se týká zejména těch žen, které v důsledku svých pracovních biografii a inkorporace na trh práce nemohly pečovat o svá vnoučata, protože samy byly v produktivním věku. „S nima [vietnamskými vnoučaty] si připadám víc babička, protože ty svoje vnoučata v tom mladším věku jsem moc nezažila,“ uvedla paní Orlová (viz úryvek v úvodu stati) a její zkušenost s babičkovstvím vietnamských vnoučat nejjasněji ilustruje spojení „intenzivní prarodičovství“. Paní Orlová žije na vesnici nedaleko krajského města a na stejném místě bydlí také rodiny obou jejích synů. Má čtyři vnoučata ve věku 27, 26, 23 a 17 let. Když před třinácti lety odešla do důchodu, všechna její vnoučata již navštěvovala vzdělávací instituce a nepotřebovala tedy celodenní péči babičky. Paní Orlová se tedy začala starat o rok starou dívku, která u ní bydlela až do tří let (následně se jejich kontakt omezil na vybrané víkendy a prázdniny). O dva roky později se tato chůva začala starat o desetiměsíčního chlapce, který u ní bydlel do čtyř let – a opět dodneška jsou v kontaktu. Vzhledem k malému věkovému rozdílu nejmladší vnučky a vietnamských vnoučat si tito tři často hrávali dohromady a jezdili spolu na výlety, na chalupu či na hrady a zámky.

I přes pravidelný kontakt s vnoučaty žijícími na stejné vesnici paní Orlová uvádí, že se s vietnamskými vnoučaty cítí více jako babička. Proč tomu tak je? Ve

vyprávění paní Orlové se nabízí relativně jasná odpověď na tuto otázku: zatímco pro svá česká vnoučata je víkendovou či prázdninovou babičkou, pro vietnamská vnoučata je babičkou na plný úvazek – celodenní, celotýdenní, celoroční. Podobně jako u přítomného vnukovství zde tedy zásadní roli hraje objem času strávený společně. V případě chův však do hry vstupuje ještě jeden důležitý a související rys jejich vztahu s dítětem, a sice objem péče a zodpovědnosti, která se s delegací péče přesouvá z vietnamských rodičů na české babičky. Být „víkendovou babičkou“ totiž znamená sdílení pečovatelských povinností a zodpovědnosti za dítě s rodiči – dítě se večer či po prázdninách vrací domů k rodičům a babiččina zodpovědnost tímto končí. Naproti tomu však být „babičkou na plný úvazek“ s sebou přináší přenesení veškeré zodpovědnosti – dítě se domů k rodičům nevrací, protože jeho domov je u babičky. Babička je tak na určitou dobu (u paní Orlové do tří a do čtyř let dětí) výhradní pečovatelkou a vnouče je na ní závislé. Tato závislost vyplňuje prázdné místo v její prarodičovské biografii a žité každodennosti.

Za druhé, jiné chůvy v důsledku geografické mobility nebo oslabení mezigeneračních vazeb nemohly být v (častém) kontaktu se svými vnoučaty. Pro ně pak znamená péče o vietnamské dítě možnost zakusit *pečující prarodičovství*. Podobně jako paní Orlová, také paní Dudková žila až do odchodu do důchodu aktivní život naplněný pracovní aktivitou. Teprve po odchodu do důchodu začala naplno zakoušet dopady méně intenzivního vztahu se svými vnoučaty, které ji v kombinaci s následnou nudou vedly k rozhodnutí stát se chůvou na plný úvazek. Jak vykresluje úryvek z rozhovoru, ve kterém tato informátorka hovoří o své vietnamské vnučce ve vztahu ke svým „biologickým“ dětem a vnoučatům, Thuy pro ni představuje nahrazení oslabených vazeb. Ty momentálně nemohou být realizovány natolik intenzivně, aby uspokojily informátorkinu potřebu po pečování a „babičkování“.

No a největší můj miláček je moje Thuyinka. To je můj největší miláček. Všecky miluju (děti a vnoučata), ale já ji mám od sedmi týdnů, od sedmi týdnů. (...) A od té doby tady je, osm let. Už půjde do třetí třídy. No já jsem z toho úplně nešťastná, že mi stárne, že mi za chvíli řekne: „Babi, ahoj! Čau.“ A že už mě nebude chtít.

O intenzitě hledaného prarodičovského kontaktu svědčí nejen fakt, že vnučka u své babičky bydlí, ale také zdůraznění dívčina věku na počátku jejich vztahu – právě ten jakoby byl pro paní Dudkovou stěžejním v navázání silného citového vztahu k dívce. Zároveň je tento rys jejich vztahu něčím, co může být jen stěží zakoušeno s vlastními vnoučaty, protože v české společnosti není běžné/možné, aby se ženy navracely na pracoviště před skončením mateřské dovolené. Dalším rysem pečujícího prarodičovství, který v úryvku vystupuje, je důraz na potřebu po pečování, jež můžeme u této informátorky pozorovat v artikulovaném strachu z konce hlídání, odloučení od vnučky a následného pocitu nepotřebnosti. V biografii paní Dudkové je tak pečující prarodičovství (dočasným) smyslem života

a zdrojem sebedefinice. Podobný akcent na roli péče v genderovaných biografiích žen můžeme vidět také u paní Brhlíkové, představitelky další kategorie.

Za třetí, ženám, které zatím po odchodu do důchodu nemají vlastní vnoučata, poskytuje péče o vietnamské dítě tzv. *přechodové prarodičovství*. To byl příklad paní Brhlíkové, která se záhy po odchodu do invalidního důchodu začala starat o malou Than. I když tato chůva na začátku váhala (bála se, aby péči o malé dítě zvládla), nakonec s nabídkou od Thaniny matky souhlasila. Jedním z důvodů byla také finanční tíseň, do které se invalidní důchodkyně žijící sama v domácnosti dostala. Finanční okolnosti však postupem času šly stranou a do popředí vystoupila silná emoční pouta mezi chůvou a dítětem, babičkou a vnoučetem. Jako jediná z chův-babiček v mém vzorku si paní Brhlíková „užila“ své mateřské a rodičovské dovolené – se svými třemi dcerami byla dvanáct let doma. Tato chůva relativně otevřeně vyjadřovala nesouhlas s delegací péče: „já bych to nevydržela,“ uvedla a pokračovala: „jenom jsem šla do města a už sem se těšila, až se vrátím a honem budu s něma, ale celý den se uvázat v práci a přijít k nim až večer, to nikdy“. Péči o děti tak považovala za hlavní smysl svého života a hlavní aktivitu strukturující její biografii napříč životními fázemi. Proto se tolik těšila na dobu, kdy se stane babičkou a bude se mít opět o koho starat. Když tedy její dcery dosáhly věku, kdy mohly založit rodiny, byla paní Brhlíková zklamaná, že si dávaly na čas. Toto zklamání dávala najevo mimo jiné následujícími slovy:

Ona přijde a říká: „Babi, babičko.“ No to babička má takový komplex, ona ještě nemá svoje vnoučátka, tak ona tady vždycky přijde si tuli tuli udělat, vid? To je naše miminko.

Jak je patrné z tohoto úryvku, péče o vietnamskou vnučku znamená přemostění z jednoho životního stádia (charakterizovaného intenzivním mateřstvím) do druhého (naplněného prarodičovstvím). Podobný přechod samozřejmě zakoušejí také ostatní chůvy (paní Orlová a paní Dudková zmíněné výše), nicméně u nich je toto období vyplněno ekonomickou aktivitou. Tak tomu není v případě paní Brhlíkové, které péče o vietnamskou vnučku přináší možnost překlenout čekání na vlastní vnoučata a přináší jí možnost realizovat se v aktivitě, která má pro ni vysokou hodnotu a kterou byla zvyklá intenzivně vykonávat několik let dříve.

A za čtvrté, pro jednu chůvu, paní Havranovou, která nemá děti, a tedy nikdy nebude mít vnoučata, se péče o vietnamské vnouče stává způsobem, jak zakusit *prarodičovství jako takové*. Paní Havranová se o šestiměsíčního chlapce začala starat v době, kdy její syn vážně onemocněl a stal se závislý na péči druhé osoby. Tou druhou osobou byla jeho matka, paní Havranová, a zdravotní sestra, které se u něho střídaly. Když byl syn pod dohledem zdravotní sestry, starala se o půlročního chlapečka, se kterým si vypěstovala velice úzký vztah a který jí a jejímu manželovi přinesl emoční útěchu v době, kdy musela čelit ztrátě syna. Jak paní Havranová vzpomínala:

Bylo to pro nás strašně těžký, protože náš syn byl upoután na lůžko. Můj manžel dokonce musel vyhledat pomoc psychiatra. A on mi pak jednou řekl: „Viš, když ten mě malej kluk chytne a obejmě, to je lepší než tisíc prášků.“ (...) A pak náš syn zemřel před dvěma lety, tak teď máme Chiena, protože nemáme vlastní vnoučata. Tak máme jeho a moc si ho hýčkáme.

Manželé Havranovi se na přítomnost malého chlapce upnuli natolik, že když s jeho nástupem do mateřské školy placené hlídání skončilo, paní Havranová požádala rodiče, zda by mohli Chiena „čas od času“ vyzvednout ze školky a strávit s ním odpoledne. Z „času od času“ se záhy stalo „každý den“ a chlapec trávil se svou českou babičkou a dědečkem každou volnou chvíli. Jako bývalá učitelka na základní škole mu paní Havranová pomáhala s úkoly a každý školní úspěch prožívala s pýchou. Péče o vietnamského vnuka zásadně ovlivnila její vlastní životní trajektorie. Krátce po smrti syna se Havranovi chtěli přestěhovat na vesnici, asi sto kilometrů za Prahu, kde do té doby žili a kde si již původní bydlení nemohli finančně dovolit. Nicméně Chien z představy, že by se se svou babičkou a svým dědou nemohl každý den vídat, „dostal hysterický záchvat“, jak uvedla paní Havranová. A tak jeho otec sehnal Havranům další pečovatelskou práci. Nyní tedy Havranovi dohlížejí na dvě dospívající dívky, s nimiž společně bydlí. Chien za nimi dochází každý den po škole a tráví zde čas do příchodu rodičů z práce. Paní Havranová se už cítí unavená a často přemýšlí o přestěhování a nalezení většího soukromí. „Někdy bych se ráda naložila do vany, teďka se stíhám jen v rychlosti vysprchovat,“ uvádí jako příklad a dodává: „Ale máme tu Chiena, takže teď nemůžeme, možná později, až na sobě budeme míň závislí.“ Toto vyjádření nás nejen vrací k původnímu argumentu o vzájemném potřebování se a vzájemné emoční závislosti, ale rovněž ilustrativně uzavírá diskusi o významech prarodičovství. Prarodičovství, které se stává činností naplňující (časově i citově) každodennost žen, jež se z placených chův staly babičkami vietnamských dětí.

Co tedy mají tyto čtyři případové studie a čtyři typy českého prarodičovství vietnamských dětí společné? Ve všech případech se jedná o strategie naplňování ideálu prarodičovské role u těch žen, které jej už/zatím/nikdy nemohou realizovat se svými českými vnoučaty. První dva typy poukazují na proměnu mezigeneračních vztahů v české společnosti způsobených obecnějšími společenskými změnami. Tou první je prodlužující se doba odchodu do důchodu, která některým ženám znesnadňuje být aktivními (intenzivními) babičkami. Tou druhou je vnitrostátní mobilita obyvatelstva, v důsledku které se geografická vzdálenost mezi generacemi rodičů a prarodičů stává hlavní překážkou realizace pečujícího prarodičovství. V obou případech české babičky pečují o vietnamská vnoučata překonávají překážky na cestě k realizaci jejich již existujícího babičkovství a do jisté míry si tak kompenzují retrospektivně uvědomované nedostatečné zapojení do mezigeneračních vztahů. Naproti tomu příklady paní Brhlíkové a Havranové ukazují, jak péče o vietnamské vnouče vystupuje jako jediné možné naplně-

ní (prozatím/provždy) absentující role babičky. Ona absence je zde způsobena konfigurací rodinných vztahů, jež jsou zakoušeny jako neúplné. Tato neúplnost jakoby se vepisovala do sebepojetí a biografii žen, které si skrže péči o vietnamské vnouče napravují svůj „komplex“ (paní Brhlíková) či vyplňují prázdné místo v životě (paní Havranová). Příklady všech těchto žen odkrývají naplňování ideálu prarodičovské role, jež je úzce napojeno na identitní práci a dává tak vzniknout novým typům prarodičovských rolí.

Závěrem: nové typy prarodičovských rolí?

Odchod do důchodu bývá v literatuře popisován jako „generační smlouva“. Podobně je tomu také v oblasti rodinného života, kde existuje matrilineární generační smlouva: mateřství se manifestuje jako „nekončící závazek, který kontinuálně přechází směrem k dalším generacím“ [Hasmanová Marhánková 2010: 11]. Jak ukazují Možný, Přidalová a Bánovcová [2003], v České republice přetrvává silná míra normativní mezigenerační solidarity (tu potvrzují i současné studie [viz Petrová Kafková 2014 nebo Hasmanová Marhánková, Štípková 2014]). Péče poskytovaná babičkami sehrávala v českém kontextu důležitou roli ve sladčování pracovního a rodinného života tím, že umožňovala matkám návrat na pracovní trh – a to zejména po roce 1989, kdy došlo k poklesu počtu zařízení předškolní péče o děti [Hašková, Maříková, Uhde 2009]. Podobně je tomu i v případě českých babiček vietnamských dětí, které pomáhají pracujícím vietnamským matkám a suplují chybějící vietnamské babičky a řídkou síť zařízení předškolní péče. Přesto se však jejich role zásadně liší od „biologických“ babiček, které jsou do jisté míry svázány výše uvedenou generační smlouvou. Co je na těchto vazbách nového? Co nám vypovídají o současných sociálních rolích stáří?

Za prvé, vazby mezi českými babičkami a vietnamskými vnoučaty jsou ze své podstaty volené a voluntaristické, a to především ze strany českých babiček. Vztahu nepředchází ani nutnost ekonomická (u většiny chův nenajdeme finanční tíseň, jež by je nutila najít si přivýdělek v podobě hlídání dítěte), ani nutnost biologická (tedy zodpovědnost mobilizovaná existujícími příbuzenskými vazbami a vyžadovaná mezigenerační solidaritou). Namísto generační smlouvy je uzavřena smlouva o hlídání dítěte, která je založena na oboustranném souhlasu ze strany chův a rodičů. Její uzavření plyne z touhy žen po odchodu do důchodu vykonávat aktivitu, která jim poskytne často čtyřiaadvacetihodinovou náplň dne, a to i na úkor jiných činností. Chůvy mohou z tohoto vztahu kdykoli odstoupit a hlídání dítěte ukončit – to si však žádá z informátorek v mém vzorku nedovede představit, a to zejména díky tomu, že od začátku vztahu vzniká mezi dítětem a chůvou silné citové pouto.

Za druhé, prarodičovství je založené na vytvářených vazbách a jejich směřování je tak plně v rukou aktérů a akterek samotných. Základem navázání prarodičovského vztahu mezi chůvou a dítětem je péče, či přesněji řečeno dlouhodobý

proces pečování. To v sobě zahrnuje nejen poskytování péče (babičkami) a její aktivní přijímání (dětmi), ale také poskytování péče (ve formě emocí a pocitu potřeby) ze strany dětí směrem k babičkám. Jedná se tedy o vztah reciproční, o vztah vzájemné závislosti. Tyto kreativně budované vztahy mají jiný status než ty založené na biogenetických vazbách, jež existují paralelně a s nimiž jsou mnohdy poměřovány. Ona jinakost spočívá především ve zdůrazňování aktivní a každodenní práce příbuzenství, jejímiž plody jsou společné vzpomínky a sdílená přítomnost, ve které se jak babičky, tak vnoučata seberealizují a naplňují to, co oni sami považují za ideály prarodičovství a vnukovství (viz níže).

Za třetí, tyto vazby poskytují prostor pro identitní práci chův. Ve vyprávění chův se realizace prarodičovské role stává cestou k seberealizaci (nikoli její překážkou či bariérou ideálu aktivního stárnutí, jak ukazují jiné výzkumy zaměřené na „biologické“ prarodičovství [Hasmanová Marhánková 2010; Sýkorová 2006; viz také Souralová 2014]). Pečovatelství a babičkovství jsou stěžejní součástí genderovaných biografí mých informátorek. Ptáme-li se tedy po významu prarodičovské role, dozvídáme se o naplnění potřeby po blízkosti, recipročního dávání sebe sama a citové závislosti, jejichž prostřednictvím se ženy v mém vzorku stávají nejen babičkami, ale také ženami. Ona potřeba poskytování péče neexistuje sama o sobě jako esenciální komponent jejich ženství, ale je odpovědí na zásadní změny způsobené odchodem do důchodu, kdy tyto ženy volí takovou činnost, která by jim napomohla přivyknout si na nově vzniknuvší biografickou situaci. Chůvy tak samy sebe definují skrze péči, díky péči se stávají úplnými bytostmi a konec intenzivního pečování očekávají s obavami. Je to naplňování potřeby být potřebována, kterou v rozhovorech akcentují nejen jako hlavní motivaci stát se chůvou, ale také jako hlavní přidanou hodnotu této činnosti.

Za čtvrté, vytváření příbuzenského vztahu mezi českými babičkami a vietnamskými vnoučaty je pro obě strany zdrojem seberealizace v mezigeneračních vztazích. Na straně babiček je tak pečování o vietnamská vnoučata naplňování ideálu babičkovství, který však svou intenzitou a mírou zodpovědnosti příliš neodpovídá tomu, jak se realizuje prarodičovství v české společnosti. Hasmanová Marhánková a Štípková [2014] ve své typologii prarodičovství popisují jako nejintenzivnější z typů tzv. „babička jako zaměstnání“. Jedná se o ty babičky, které jsou v každodenním kontaktu s vnoučaty a jejich péče do velké míry supluje péči rodičů či zařízení předškolní péče – a tak hraje stěžejní roli v harmonizaci rodinného a pracovního života rodičů. Babičky vietnamských vnoučat však tráví péčí o mnoho/několikanásobně více času než informatorky z výše uvedeného výzkumu. Pro tyto ženy je tak sociální role stáří (jež se začíná psát s odchodem do důchodu) spojena s aktivním a intenzivním pečováním, které nebylo možné realizovat v jiných životních stádiích, neboť během mateřství a/nebo během raného věku vnoučata se věnovaly ekonomické aktivitě. V těchto mezigeneračních vztazích se realizují i děti: pro ty je vztah s českou babičkou (umožňující přítomně, přímé a české vnukovství) v podstatě jedinou možností, jak zakusit rodinné vazby, které byly narušeny migrací (v případě vztahu vnouče–prarodič), a zintenziv-

něním pracovního života (v případě vztahu dítě–rodič). České babičky tak svým vietnamským vnoučatům „dávají rodinný život“ a poskytují zázemí v zemi, která není domovinou jejich rodičů.

Zatěžkávací zkouškou pro příbuzenský vztah mezi vietnamskými vnoučaty a jejich českými babičkami bude proces stárnutí babiček a jejich stávání se závislými na péči další osoby [Even-Zohar, Sharlin 2009; Jeřábek 2009]. Jak bude fungovat mezigenerační solidarita, když se role těch, o něž je pečováno, a pečujících obrátí? Poskytnou vietnamská vnoučata svým českým babičkám pomoc na stáří (emoční, finanční, praktickou či jinou)? Stanou se české babičky prababičkami třetí generace Vietnamců (tedy potomků vietnamských vnoučat)? Tyto otázky zůstávají prozatím otevřené a odpovědět na ně bude možné až za několik let. Už teď je však jisté, že odpovědi na ně poskytnou vhled do dynamiky, kontinuity a udržitelnosti příbuzenských vazeb založených na jiných než výhradně biogenetických základech.

ADÉLA SOURALOVÁ působí jako odborná asistentka na katedře sociologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně a na Ústavu populačních studií tamtéž. Výzkumně se věnuje rodinnému životu v/po migraci, delegaci péče o děti a přináležení. Knižní verze její disertační práce, která spojuje tato témata ve výzkumu vietnamských rodin najtmajících české chůvy, vychází pod názvem *New Perspectives on Mutual Dependency in Care-Giving* (Ashgate 2015).

Literatura

- Anderson, B. 2000. *Doing the Dirty Work? The Global Politics of Domestic Labour*. London, New York: Zed Books.
- Arber, S., V. Timonen. 2012. *Contemporary Grandparenting: Changing Family Relationships in Global Contexts*. Bristol: The Policy Press, <http://dx.doi.org/10.1332/policypress/9781847429681.001.0001>.
- Ariès, P. 1962. *Centuries of Childhood: A Social History of Family Life*. New York: Vintage Book.
- Baldassar, L. 2007. „Transnational Families and the Provision of Moral and Emotional Support: The Relationship between Truth and Distance.“ *Global Studies in Culture and Power* 14 (4): 385–409, <http://dx.doi.org/10.1080/10702890701578423>.
- Baldassar, L. 2010. „Ce «sentiment de culpabilité»: Reflexion sur la relation entre émotions et motivation dans les migrations et le soin transnational.“ *Recherches sociologiques et anthropologiques* 16 (1): 15–37, <http://dx.doi.org/10.4000/rsa.185>.
- Beck, U., E. Beck-Gernsheim. 1995. *The Normal Chaos of Love*. Cambridge: Polity Press.
- Beck-Gernsheim, E. 2002. *Reinventing the Family. In Search of New Lifestyles*. Cambridge: Polity Press.
- Carsten, J. 2004. *After Kinship*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Davies, H. 2012. „Affinities, Seeing and Feeling like Family: Exploring why Children Value Face-to-face Contact.“ *Childhood* 19 (1): 8–23, <http://dx.doi.org/10.1177/0907568211400453>.
- Di Leonardo, M. 1987. „The Female World of Cards and Holidays: Women, Families, and the Work of Kinship.“ *Signs* 12 (3): 440–453, <http://dx.doi.org/10.1086/494338>.
- Espiritu, Y. 2003. *Home Bound: Filipino American Lives Across Cultures, Communities and Countries*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Even-Zohar, A., S. Sharlin. 2009. „Grandchildhood – Adult Grandchildren’s Perception of their Role towards their Grandparents from an Intergenerational Perspective.“ *Journal of Comparative Family Studies* 40: 165–185.
- Ezzy, D. 2002. *Qualitative Analysis. Practice and Innovation*. London: Routledge.
- Faubion, J. D. 2001. „Introduction: Towards the Anthropology of the Ethnics of Kinship.“ Pp. 1–28 in J. Faubion (ed.). *The Ethics of Kinship: Ethnographic Enquiries*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Finch, J. 2007. „Displaying Families.“ *Sociology* 41 (1): 65–81, <http://dx.doi.org/10.1177/0038038507072284>.
- Fog Olwig, Karen. 2002. „A Wedding in the Family: Home Making in a Global Kin Network.“ *Global Networks* 2 (3): 205–218, <http://dx.doi.org/10.1111/1471-0374.00037>.
- Giddens, A. 1991. *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- Glenn, E. N. 1992. „From Servitude to Service Work: Historical Continuities in the Racial Division of Paid Reproductive Labor.“ *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 18 (1): 1–43, <http://dx.doi.org/10.1086/494777>.
- Goffman E. 1959. *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Doubleday, Anchor Books.
- Gregson, N., M. Lowe. 1994. *Servicing the Middle Classes: Class, Gender and Waged Domestic Labour in Contemporary Britain*. London, New York: Routledge.
- Hardin, C. 2008. „My American Grandma”: *Theorizing Fictive Kinship and Affective Visibility in the Lives of Immigrant Elder Care Workers* [online]. Sand Diego, CA: National Communication Association Annual Conference [cit. 16. 4. 2014]. Dostupné z: http://citation.allacademic.com//meta/p_mla_apa_research_citation/2/5/6/7/0/pages256705/p256705-1.php.
- Harper, S. 2005. „Grandparenthood.“ Pp. 422–428 in M. L. Johnson (ed). *The Cambridge Handbook of Age and Ageing*. New York: Cambridge University Press, <http://dx.doi.org/10.1017/cbo9780511610714.044>.
- Hasmanová Marhánková, J. 2010. „Proměny prarodičovství v kontextu představ aktivního stáří.“ Pp. 11–26 in *Sociologica – andragogica 2009: Problémy ohrožených skupin, mezigenerační vztahy v rodině*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Hasmanová Marhánková, J., M. Štípková. 2014. „Typologie prarodičovství v české společnosti – faktory ovlivňující zapojení prarodičů do péče o vnoučata.“ *Naše společnost* 12 (1): 15–26.
- Hašková, H. 2005. „Pracující matky a genderové role ve výsledcích mezinárodního longitudinálního výzkumu.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 6 (1): 22–27.
- Hašková, H., H. Maříková, Z. Uhde. 2009. „Who Cares and Who Cared? Leaves, Allowances, and Facilities: Childcare Past and Present.“ Pp. 77–134 in H. Hašková, Z. Uhde (ed.). *Women and Social Citizenship in Czech Society: Continuity and Change*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
- Hess, S., A. Puckhaber. 2004. „‘Big Sisters’ Are Better Servants?! Comments on the Booming Au Pair Business.“ *Feminist Review* 77: 65–78, <http://dx.doi.org/10.1057/palgrave.fr.9400177>.

- Howel, S. 2003. „Kinning: the Creation of Life Trajectories in Transnational Adoptive Families.“ *Journal of the Royal Anthropological Institute* 9: 465–484, <http://dx.doi.org/10.1111/1467-9655.00159>.
- Howell, S. 2006. *The Kinning of Foreigners. Transnational Adoption in a Global Perspective*. New York, Oxford: Berghahn.
- Jeřábek, H. 2009. „Rodinná péče o seniory jako ‚práce z lásky‘: Nové argumenty.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 45 (2): 243–265.
- Karner, T. X. 1998. „Professional Caring: Homecare Workers as Fictive Kin.“ *Journal of Aging Studies* 12 (1): 69–82, [http://dx.doi.org/10.1016/S0890-4065\(98\)90021-4](http://dx.doi.org/10.1016/S0890-4065(98)90021-4).
- Keck, W., C. Saraceno. 2008. „Grandchildhood in Germany and Italy: An Exploration.“ Pp. 135–166 in A. Leira, C. Saraceno (ed.). *Childhood: Changing Contexts*. Biggleswade: Emerald, [http://dx.doi.org/10.1016/S0195-6310\(07\)00005-1](http://dx.doi.org/10.1016/S0195-6310(07)00005-1).
- Macdonald, C. L. 2010. *Shadow Mothers. Nannies, Au Pairs, and the Micropolitics of Mothering*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Marouf, M. 2013. „With All the Cares in the World: Irregular Migrant Domestic Workers in Greece.“ Pp. 95–115 in A. Triandafyllidou (ed.). *Irregular Migrant Domestic Workers in Europe: Who Cares?* Aldershot: Ashgate.
- Mason, J. 2004. „Managing Kinship Over Long Distances: The Significance of ‘The Visit’.“ *Social Policy and Society* 3 (4): 421–429, <http://dx.doi.org/10.1017/S1474746404002052>.
- Mason, J., B. Tipper. 2008. „Being Related: How Children Define and Create Kinship.“ *Childhood* 15 (4): 441–460, <http://dx.doi.org/10.1177/0907568208097201>.
- Mauss, M. 1990. *Esej o daru*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Morgan, D. H. G. 1996. *Family Connections: An Introduction to Family Studies*. Cambridge: Polity.
- Možný, I., M. Přidalová, L. Bánovcová. 2003. *Mezigenerační solidarita. Předběžná zpráva z mezinárodního srovnávacího výzkumu Hodnota dětí a mezigenerační solidarita* [online]. Praha: VÚPSV [cit. 20. 10. 2014]. Dostupné z: <http://praha.vupsv.cz/Fulltext/mezgen.pdf>.
- Murray, S. B. 1998. „Child Care Work: Intimacy in the Shadows of Family-Life.“ *Qualitative Sociology* 2: 149–168, <http://dx.doi.org/10.1023/A:1023434627821>.
- Nelson, M. K. 1990. *Negotiated Care: The Experience of Family Day Care Providers*. Philadelphia: Temple University Press.
- Patton, M. Q. 1990. *Qualitative Evaluation and Research Methods*. Newbury Park, California: Sage.
- Petrová Kafková, M. 2014. „Péče o vnoučata v současnosti: evidence na základě dat SHARE 2010.“ *Fórum sociální politiky* 8 (3): 9–14.
- Prout, A., A. James. 1997. „A New Paradigm for the Sociology of Childhood.“ Pp. 7–33 in A. Prout, A. James (ed.). *Constructing and Reconstructing Childhood*. London: Routledge/Falmer.
- Sahlins, M. 2011. „What Kinship Is“ (part one). *Journal of the Royal Anthropological Institute* 17 (1): 2–19, <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-9655.2010.01666.x>.
- Sirovátka, T., S. Saxonberg. 2006. „Failing Family Policy in Post-Communist Central Europe.“ *Journal of Comparative Policy Analysis* 8 (2): 189–206.
- Souralová, A. 2012. „Vietnamské rodiny a jejich české chůvy: Vzájemná závislost v péči o děti.“ *Sociální studia* 9 (3): 31–50.
- Souralová, A. 2014. „Péči o děti proti nudě a osamělosti: české chůvy vietnamských dětí aktivně stárnoucí.“ *Sociální studia* 11 (3): 75–96.
- Souralová, A. 2015a. *New Perspectives on Mutual Dependency in Care-Giving*. Farnham: Ashgate.

- Souralová, A. 2015b. „Mutual Emotional Relations in Caregiving Work at the Turn to the Twenty-First Century: Vietnamese Families and Czech Nannies-Grandmothers.“ In E. van Nederveen Meerkerk, S. Neunsinger, D. Hoerder (ed.). *Towards a Global History of Domestic and Care Workers*. Leiden: Brill, http://dx.doi.org/10.1163/9789004280144_009.
- Sýkorová, D. 2006. „Od solidarity jako základu intergeneračních vztahů v rodině k ambivalenci a vyjednávání.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 42 (4): 683–699.
- Szinovacz, M. E. 1998. *Handbook on Grandparenthood*. Westport, CT: Greenwood Press.
- Tronto, Joan. 2012. „Problém ‚chůvy‘ ve feminizmu.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 13 (1): 3–11.
- Uttal, L. 1996. „Custodial Care, Surrogate Care, Coordinated Care: The Meaning of Child Care to Employed Mothers.“ *Gender & Society* 10 (3): 291–311, <http://dx.doi.org/10.1177/089124396010003006>.
- Uttal, L., M. Tuominen. 1999. „Tenuous Relationships. Exploitation, Emotion, and Racial Ethnic Significance in Paid Child Care Work.“ *Gender & Society* 13 (6): 758–780, <http://dx.doi.org/10.1177/089124399013006005>.
- Williams, F. 2010. „Themes and Concepts in Migration, Gender and Care.“ *Social Policy and Society* 9 (3): 385–396, <http://dx.doi.org/10.1017/S1474746410000102>.
- Wolf, D. L. 2002. „There’s no Place Like ‘Home’: Emotional Transnationalism and the Struggles of Second-Generation Filipinos.“ Pp. 255–294 in P. Levitt, M. C. Waters (eds.). *The Changing Face of Home: The Transnational Lives of the Second Generation*. New York: Russell Sage Foundation.